

OSOBNÁ A ŠTRUKTURÁLNA BEZPEČNOSŤ - PSYCHOSOCIÁLNE ASPEKTY

PERSONAL AND STRUCTURAL SAFETY - PSYCHOSOCIAL ASPECTS

Juliusz PIWOWARSKI, Leszek WOSZCZEK

ABSTRACT

Among the global megatrends and social phenomena of the 21st century, in the post-modern era, there is the growing strength of the crisis of values, international conflicts, the emigration crisis, deepening social atomisation and, with it, a growing crisis of trust in the interpersonal and structural (public) dimensions. No one needs to be convinced that these are factors that have a catalytic effect on increasing the level of uncertainty, risks and threats to human security encountered by people. A "healthy society", as postulated by Erich Fromm, characterised by a high level of security culture, is capable of generating, both on an individual and group (structural) level, a satisfactory potential of the security culture attributes of resilience, protection and defence in their broad non-military and military sense. The authors have chosen to present a slice of the results of their research on this issue, in securitorological and psycho-social terms. The importance of this issue is strongly increasing at the present time, all the more so as the necessary system approach dominating in security matters is becoming procedural and overly formalistic displacing the consideration of the most relevant endogenous factors of quality and effectiveness of human functioning in a security threat situation.

Keywords: safety culture, safety psychology, personal safety, structural safety, personal risk situation

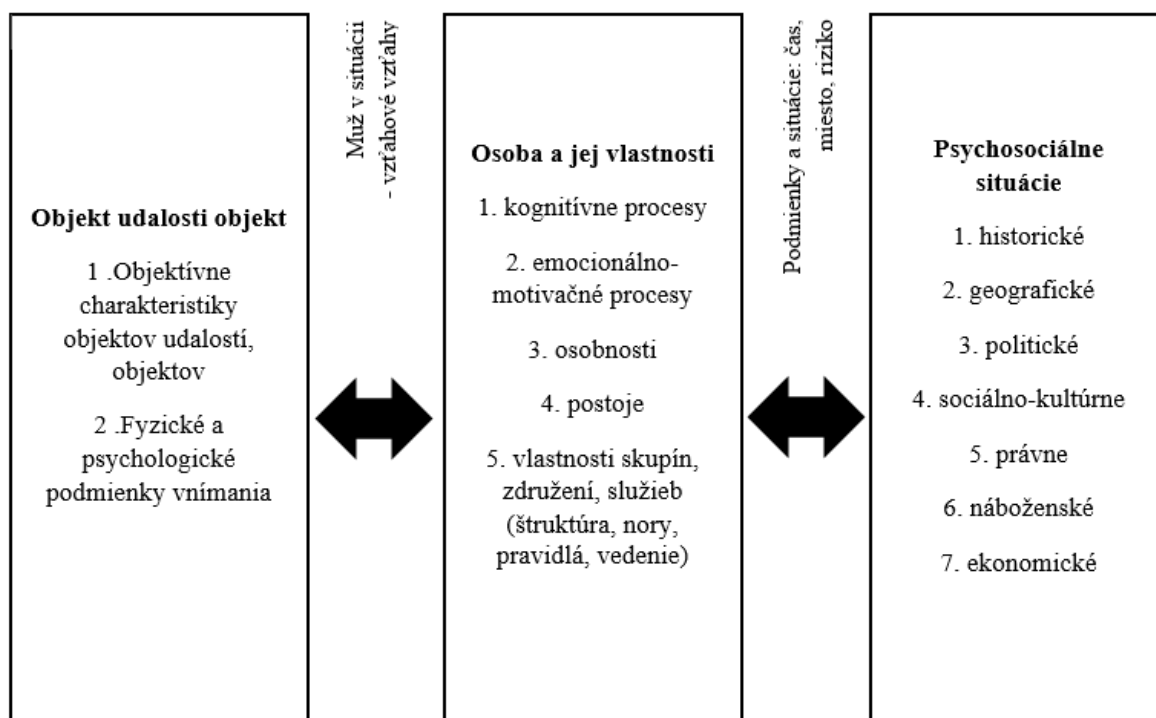
ÚVOD

Bezpečnostná psychológia je nepochybne novou oblasťou aplikovanej psychológie. Vykazuje úzke prepojenie s rôznymi oblasťami psychológie a tvorí samostatnú oblasť výskumu. Jej rozsah sa v širšom zmysle týka psychologických aspektov bezpečnosti a súvisí s aplikáciou psychologických poznatkov a princípov na otázky bezpečnosti. Na druhej strane bezpečnostná veda ako jedna z vedných disciplín, ktorá je súčasťou spoločenských vied, má za predmet svojho výskumu okrem iného rôzne bezpečnostné systémy. J. Piwowarski (2017, s. 8) píše: "V súčasnosti sa v oblasti bezpečnostnej ochrany uplatňujú viaceré metódy, napr: "význam bezpečnosti a výskumu, ktorý sa tejto problematike venuje, dnes vzrástol v rozsahu, aký nebol známy v predchádzajúcej histórii, a intenzita a rozsah určitých druhov hrozieb nikdy predtým v histórii neboli také obrovské ako dnes". Odhliadnuc na tomto mieste od diskusie o mimoriadne zaujímavej a zložitej problematike bezpečnosti, spôsoboch jej definovania, typológií bezpečnostných hrozieb, vymedzenia funkcií bezpečnostnej teórie či kultúrnych nástrojov boja proti hrozbám a pod. sa vychádzalo z toho, že bezpečnosť v dynamickom ponímaní je sociálny proces, spočívajúci v nepretržitom pôsobení subjektov bezpečnosti (porov. J. Piwowarski, s. 65). Za subjekt bezpečnosti citovaný autor považuje každý subjekt, individuálny aj kolektívny (spoločenský), ktorého správanie analyzuje z hľadiska jeho bezpečnosti. V psychologickom pohľade sa o bezpečnosti pojednáva najprv z hľadiska teórie potrieb (Maslow, Guilford, Murray, Obuchowski), kde sa o nej uvažuje "ako o formálnej kategórii pozostávajúcej zo špecifických potrieb, resp. ako o potrebe, ktorej obsah súvisí so zabezpečením základných psychologických podmienok" (R. Klamut 2012, s. 43). Naplnenie

fyziológických potrieb a potrieb bezpečia (druhá úroveň potrieb v Maslowovej koncepcii) ovplyvňuje spôsob, akým sa formuje obraz sveta a seba samého. Následne určujú stratégiu vzťahovania sa k subjektívnym aj objektívnym dimenziám reality (životným podmienkam). Po druhé, bezpečnosť chápaná ako hodnota, pričom pod pojmom "hodnota" rozumiem presvedčenia, ktoré sú integrované s emóciami. Na jednej strane usmerňujú systém hodnotenia a kvalifikovania osobných stavov, udalostí, objektov a na druhej strane zohrávajú dôležitú úlohu v motivačnom procese, ktorý usmerňuje dosahovanie určitých stavov (psychologických, sociálnych, ekonomických, bezpečnosti atď.). "Týmto spôsobom sa bezpečnosť označuje aj ako faktor, ktorý je dôležitý pri usmerňovaní ľudskej činnosti", (porov. Reykowski, Klamut). Bezpečnosť, chápaná práve ako hodnota, usmerňuje činnosť ľudí a sociálnych skupín k vytváraniu takých podmienok a stavov reality, ktoré poskytujú pocit istoty, pokoja, pocit neprítomnosti preťaženia, prekážok, ohrozenia atď. Prežívanie pokoja, uspokojenia, radosti, spokojnosti a dokonca pôžitku (radosti) vyplývajúceho z uspokojovania vlastných potrieb a konania v súlade s hodnotami vytvára pocit istoty. Na druhej strane, ak si subjekt uvedomuje a je presvedčený o svojich schopnostiach (schopnosť používať myšlienky, nástroje, pomôcky) a agentúre (schopnosť, prostredníctvom ktorej jednotlivec pôsobí na iné hodnoty alebo takýmto pôsobením ovplyvňuje širšiu sieť sociálnych vzťahov), pocit a úroveň bezpečia sa nesmierne zvyšuje. V Psychologickom slovníku (2002, s. 84) sa uvádza, že "motív bezpečnosti je akákoľvek túžba alebo snaha zaistiť si bezpečnosť a vyhnúť sa ohrozeniam alebo tendencia vyhnúť sa neúspechu alebo hrozbe jeho realizácie stiahnutím sa zo situácie alebo znížením úrovne aspirácií". Máme tu teda do činenia s opisom stavu vecí a vysvetľujúcim mechanizmom (porov. tamže). Z toho vyplýva, že jednotlivec alebo skupina bude (mala by) používať rôzne prostriedky a takmer všetky techniky na obranu a ochranu pred nepríjemnosťami, prekážkami, preťažením, problémami, neuhmi, nebezpečenstvami a pod. Všeobecnejšie povedané, človek sa odhodlane, bezvýhradne usiluje chrániť seba a iných pred väčšími či menšími životnými ťažkosťami (zložitými situáciami).

VÝVOJ

V psychologických teóriách, ktoré hovoria o "človeku v situácii", jeho správaní a konaní, sa predpokladá, že správny priebeh jeho konania závisí od takých regulačných procesov, ako sú vnímanie, pamäť, myslenie, emócie a motivácia. Práve podľa teórie J. Reykowského (2017, s. 262) je "každé konanie človeka aktom praktického postoja k sebe samému a k svojmu okoliu". Vykonávanie určitých činností je zamerané na zmenu vlastného psychického stavu, zmenu vlastnej psychickej alebo sociálnej pozície alebo na zmenu vlastností sociálnych a fyzických stavov (informovanie, zmena, oprava, ochrana a pod.). V podobnom duchu sa vyjadruje aj T. Tomaszewski, ktorý považoval správanie za riadený akt, ktorý sleduje nejaký cieľ. A v jeho poňatí má tento akt aj regulačný mechanizmus, ktorý určuje smer, štruktúru, energiu a rytmus správania. Človek sa prostredníctvom konania celý život usiluje o rovnováhu medzi vlastnými psychickými stavmi a vonkajším svetom. Jednotlivec, ktorý v konečnom dôsledku sleduje potrebu bezpečnosti v psychologickom, duchovnom, morálnom, etickom, právnom, fyzickom a inom rozmere, sa stáva *homo velle securitas*. Pri pohľade na správanie jednotlivca z hľadiska rôznych spoločenských väzieb a vzájomných závislostí je potrebné mať na zreteli požiadavky vyplývajúce z určitých zákonov, noriem, ako aj pravidiel a štandardov spoločenského spolužitia, ako je to znázornené na Obrázku 1.

Obrázok 1 Schéma psychosociálnych determinantov osobnej a štrukturálnej bezpečnosti¹
 Zdroj: *vlastné spracovanie na základe J. M. Stanika 2017*

Správanie ľudí má v podstate tri funkcie: (1) realizácia vlastných potrieb (ako už bolo naznačené), (2) zručné riešenie problémov vyplývajúcich z aktuálne (tu a teraz) vznikajúcich okolností a prebiehajúcich životných udalostí a (3) úlohy, ktoré sú výsledkom špecifických požiadaviek charakteristických pre dané objekty, inštitúcie, organizácie a, povedané najvšeobecnejšie, pre rôzne prostredia (napr. rodinné, školské, profesijné, biologické, ekonomické, sociálne), ktoré sa riadia vlastnými možnosťami, obmedzeniami vyplývajúcimi zo zákonov, príkazov, nariadení, zvykov, mravov a dokonca aj dogiem. Správne, uspokojivé uspokojenie (napr. osobných) potrieb je neoddeliteľne spojené s aspoň uspokojivou, náležitou úrovňou realizácie ostatných úrovní a dimenzií bezpečnosti. Keď sa však správanie (činnosť) naruší čo i len v prípade jednej z funkcií, máme do činenia s poruchou správania, aj keby bolo správanie správne, dokonca bezchybné. Príčiny takýchto porúch môžu byť psychotické (duševné choroby), ako aj nepychotické (napr. neurózy, poruchy osobnosti, somatické poruchy alebo poruchy správania). Ich zdrojom môže byť aj: (a) neopatrnosť, ľahkomyselnosť, ľahkovážnosť, nedostatok rozvahy a nerozvážnosť, (b) náhoda, omyl, neúmysel, (c) nedostatok vedomostí, nevedomosť, neznalosť, nedostatok zručnosti, alebo (d) úmyselné, zámerné, premyslené, dokonca plánované (zámerné) konanie, napr. kladenie bômb. Uvedené zdroje porúch správania môžu narušiť všetky druhy bezpečnostných stavov, ktoré sú práve predmetom výskumu bezpečnostnej psychológie a bezpečnostnej vedy.

Rovnaké rozdelenie situácií na: normálne, optimálne a náročné, pričom posledné sa delia na situácie: preťaženia, prekážky, konfliktu, deprivácie a ohrozenia. Okrem toho sa v

¹ Výskum osobnej a štrukturálnej bezpečnosti v kontexte toho, čo sa doteraz dosiahlo v bezpečnostných vedách, ktoré sú najpočetnejšie, sa zdá byť v niektorých oblastiach roztrieštený. Nepokrývajú rovnako celú problematiku bezpečnosti. Napríklad psychologická individualita bezpečnostného subjektu (dieťa, dospelý, starší človek alebo osoba so zdravotným postihnutím) a najmä analýza funkčného vzťahu medzi subjektom a situáciou subjektu počas prežívania ohrozenia a po ňom si vyžaduje podrobný výskum a analýzu z psychologického, sociologického, ako aj bezpečnostnovedného hľadiska.

teóriách bezpečnostných vied konštituovali a pevne ustálili pojmy ako skupinové správanie, kríza atď. (porovnaj J. Piwowarski). Preto je oprávnené vyjadriť presvedčenie, že bezpečnostná psychológia, ktorá disponuje vhodnými výskumnými metódami (pozorovanie, rozhovor, experimenty, testy atď.), pojmovým a teoretickým aparátom, podporuje bezpečnostnú vedu najmä v oblasti vysvetľovania, chápania príčin, priebehu a dôsledkov správania ľudí, ktorých správanie zostáva vo sfére záujmu oboch vedných disciplín. Osobitný význam pre sekuritológiu v tomto smere nadobúda poznanie porúch poznávacej činnosti jednotlivca, myslenia, porúch citového života a porúch správania a konania (správanie ako jednoduchá reakcia na podnety, situácie; a konanie je správanie, ktorému predchádza viac alebo menej vedomé rozhodnutie). Uvedomelé a zodpovedné konanie vyplýva na jednej strane z duševného zdravia, ale v niektorých prípadoch môže príčina správania spočívať v patologickej duševnej činnosti (obsesie, halucinácie, bludy, nadhodnotené predstavy), čo môže vyústiť do správania, ktoré porušuje rôzne stavy bezpečnosti.

Ak teda vychádzame z toho, že bezpečnostné vedy sú multidisciplinárne vedy, t. j. vedy, ktoré čerpajú z výsledkov mnohých vedných odborov, vytvárajú si vlastné koncepcie predmetu výskumu, ktoré inšpirujú dôležité špecifické problémy v iných odboroch. Tak je to aj v prípade psychológie bezpečnosti, ktorá mimochodom zostáva úzko prepojená s teoretickou aj aplikovanou psychológiou.

Všeobecná psychológia objavuje, skúma a vysvetľuje fungovanie jednoduchých a zložitých psychických funkcií (pamäť, myslenie, emocionálne a motivačné procesy, osobnosť). Snaží sa komplexne identifikovať a opísať zákony, ktorými sa riadi ľudské správanie vrátane správania zameraného na realizáciu bezpečnosti.

Psychológia ľudského vývinu sa zaoberá vlastnosťami psychického rastu z hľadiska spôsobov realizácie potrieb, rozvoja citového, intelektuálneho a sociálneho života v jednotlivých etapách života (napr. v období dospievania, dospelosti, staroby).

Predmetom sociálnej psychológie je štúdium vplyvu jednotlivca na skupinu, komunitu, prostredie a naopak. Poznatky napríklad o fenoméne homogenizácie správania (presun rizika, difúzia zodpovednosti liberalizácia názorov), psychológii konfluencie, publika, divákov alebo davu sú kapitálovo využiteľné v bezpečnostnej psychológii aj v bezpečnostnej vede. Problém konformného a nekonformného správania je ďalším mimoriadne dôležitým problémom bezpečnostnej psychológie. Je potrebné poznať motivácie a mechanizmy osobnostných a situačných faktorov (okolností), ktoré rozhodujú o tom, že niektorí ľudia prechádzajú od konformného správania voči všeobecným spoločenským (morálnym, právnym alebo bezpečnostným) pravidlám a normám príliš ľahko ku konformizmu voči normám, ktoré porušujú bezpečnostné pravidlá. Je tiež potrebné preskúmať otázku, prečo jednotlivci alebo sociálne skupiny ľahšie zavrhnú alebo ťažšie prijímajú určité normy a bezpečnostné pravidlá (problém zelenej energie, migrácia občanov inej rasy alebo štátu). A skúmanie psychosociálnych a ekonomických determinantov fanatizmu a terorizmu je dokonca *nevyhnutnou podmienkou pre zmysel formovania a udržiavania osobnej a medzinárodnej bezpečnosti*.

Pedagogická psychológia skúma, vysvetľuje a poskytuje praktické poznatky o spôsoboch výchovy a formovania postojov, hodnôt občana, ktoré sa okrem iného týkajú bezpečnosti v najširšom zmysle slova. Základnou otázkou teda je, ako z hľadiska blaha jednotlivca, sociálnej skupiny alebo štátu naučiť a upevniť určité druhy poznávacích vzorcov, návykov, pripraviť na plnenie určitých sociálnych rolí s cieľom správne realizovať zásady spoločenského spolužitia.

Psychológia práce, a najmä psychológia bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci, sa zameriava na problematiku vedenia a riadenia zo strany manažérov a na poznávanie vlastností

zamestnancov v pracovných situáciách (tvorivosť, produktivita, plnenie úloh podľa predpisov o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci).

ZÁVER

Psychologickými zákonitosťami fungovania človeka pri rôznych poruchách, o ktorých sa už písalo, sa zaoberá klinická psychológia, psychopatológia. Správanie vyplývajúce z ľudských porúch má vo svojich dôsledkoch často medzinárodné dôsledky. Za zmienku stojí aj vojenská psychológia. Úloha ozbrojených síl pri formovaní bezpečnosti nie je v žiadnom prípade sporná. Otázky týkajúce sa fungovania vojakov v podmienkach služby, bojových situácií, psychológie velenia, psychológie bojiska (vojny) sú však predmetom záujmu tak bezpečnostnej psychológie, ako aj sekuritológie.

Špecializácia nazvaná policajná psychológia aplikuje psychologické poznatky pri plnení zákonných úloh polície v oblasti bezpečnosti, ktoré vyplývajú z operatívno-pátracej, vyšetrovacej, ako aj administratívnej a poriadkovej činnosti. Činnosť uniformovaných zložiek v mimoriadnych situáciách, pri traumatizujúcich udalostiach si vyžaduje osobitné zvládnutie schopnosti využívať psychologické poznatky aj špecifické zručnosti pri "zvládaní" ich priebehu a zmiernovaní ich následkov.

Už pri zbežnom pohľade na psychologickú problematiku bezpečnosti sa vynára hlavolam, že psychológia bezpečnosti na prahu 21. storočia bude disciplínou, ktorá v záujme blaha človeka a jeho okolia (prírodného, ekonomického, politického atď.) bude mimoriadne prosperujúcou vedou, rovnako ako bezpečnostná veda.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- CZAJKOWSKI W. - SEM CHUKZ, *Psychologia bezpieczeństwa*, Kraków: Naukowo-Wydawniczy Instytut Badań Bezpieczeństwa i Obronności WSBPI „Apeiron”, 2018, ISBN: 9788364035623.
- PIWOWARSKI J., *Nauki o bezpieczeństwie. Zagadnienia elementarne*, Kraków: Naukowo-Wydawniczy Instytut Badań Bezpieczeństwa i Obronności WSBPI „Apeiron”, 2017, ISBN: 9788364035470.
- REYKOWSKI J., *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986, ISBN: 830105848X.
- REYKOWSKI J. *Osobowość jako centralny system regulacji i integracji czynności człowieka*. In T. Tomaszewski (ed.), *Psychologia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979, ISBN: 8301001593.
- TOMASZEWSKI T. (ed.), *Psychologia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979, ISBN: 8301001593.
- TOMASZEWSKI T., „Analiza przyczynowo skutkowa i analiza referencyjna aktywności człowieka”. In *Chowanna* 1993, vol. 1, ISSN: 0137-706X, s. 16-28.
- STANIK J.M., *Z badań nad psychologicznymi uwarunkowaniami wiarygodności zeznań świadków*. In Waltoś S. (ed.), *Świadek w procesie sądowym*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1985, ISBN: 8321902057.
- STANIK J.M., *Osobowościowe mechanizmy zachowań asocjalnych i społecznych*, Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Ochroną Pracy, 2017, ISBN: 978-83-61378-13-6.

KLAMUT R., „Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne”, In *Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Ekonomia i Nauki Humanistyczne*, 2012, nr 286, z. 19 (4/2012), ISSN: 0209-2697.

Dr hab. Juliusz PIWOWARSKI

Dr. Leszek WOSZCZEK

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie

Ulica Basztowa 10

31-141 Kraków, Polska

rector@apeiron.edu.pl

woszczekleszek@gmail.com